

Vigència de Joan Fuster a les Balears

Gabriel ENSENYAT PUJOL
Universitat de les Illes Balears

Com a la resta dels Països Catalans, un dels aspectes més transcendents del pensament fusterià ha estat, precisament, estendre el concepte de Països Catalans arreu de tot el territori. Sí que és cert que la idea ha perdut vigència o, almenys, l'embranchida que tingué en l'últim tram del franquisme i durant la Transició, quan era invocada a tort i a dret entre tots els cercles progressistes i dins el nacionalisme català conservador. La inoportuna reculada no ha estat cosa de dos dies: hom recorda que fa una vintena d'anys, a l'acte inaugural de la Universitat Catalana d'Estiu, el rector, l'enyorat Miquel Porter Moix, advertia del retrocés en l'ús —i en el significat— de l'expressió Països Catalans. D'aleshores ençà no ha tingut lloc l'extensió desitjada d'una denominació que segueix essent la més definitiva per determinar l'abast lingüístic, cultural i nacional de la realitat de la qual formam part.

En realitat, des de bell antuvi els territoris on més s'ha manejat el concepte són els corresponents al País Valencià i les Balears. Al Principat, la «nació» moltes vegades queda circumscrita a l'estricta territori «catalunyenc». Sens dubte, perquè la dinàmica és una altra i ara mateix fa mal contradir els qui pensen que si «ens» han d'esperar per assolir tots plegats el grau d'emancipació desitjat, poden esperar fins al dia del judici final.

En tot cas, hem d'atribuir el mèrit a Fuster de pensar en clau de Països Catalans i de posar en circulació un concepte que, si bé ja trobam escrit al segle XIX, no havia tingut mai l'acceptada circulació de què va gaudir des de la formulació que en va fer a partir de la dècada dels seixanta del passat segle. A *Qüestió de noms*, l'escriptor de Sueca esmentava el precedent de Benvingut Oliver, notari de Catarroja, que havia fet servir l'expressió. Uns anys abans, Charles de Tourtoulon també parlava de «països catalans», en francès i en minúscula, en la biografia que va redactar de Jaume I. Òbviament, rere la denominació no hi havia la connotació

ideològica i «política» posterior que va tenir a partir de Fuster. Sí que trobarem, en un àmbit més conscienciat, exposicions teòriques de procedència mallorquina, ja a la dinovena centúria, equivalents o del tot equiparables a Països Catalans. Per exemple, quan el 1873 Jeroni Rosselló escrivia: «Catalunya és a on la nostra llengua es parla». Això són els Països Catalans, és clar. Podríem citar raonaments similars al llarg dels temps per part de Gabriel Alomar, Alexandre Jaume, Pere Oliver i Domenge, Miquel Ferrà, Guillem Fortesa, etcètera. En tot cas, Joan Fuster fou qui posà damunt la taula un concepte que ha fet fortuna i, més encara, l'activà.

La conseqüència més immediata va ésser la reivindicació dels Països Catalans com a comunitat nacional d'història, llengua i cultura durant els darrers temps de la dictadura i la Transició. Aleshores totes les forces progressistes en feien ús i, amb més o menys intensitat o reticències, també s'hi referien com a possible base d'un projecte polític. Després vingueren les transaccions, les rebaixes, les claudicacions i les desercions, si fa no fa emmascarades amb allò dels consensos i els pragmatismes. Finalment, la Constitució posà punt final a les legítimes aspiracions nacionals i l'estat de les autonomies, amb el «café para todos» suarista, va acabar per diluir-les a còpia de crear un mosaic autonòmic que inclou en un mateix nivell les denominades «comunitats històriques», altres d'inventades i algunes que potser no feien cap falta.

Una mostra del profund retrocés —que provocà el desencís final de Fuster— la podem observar a partir d'un article publicat per Ernest Lluch just després de les eleccions generals del 1977 a la revista mallorquina *Lluc*. En ple debat sobre el futur model d'estat, el polític del Partit Socialista de Catalunya (PSC) publicava «Els Països Catalans: la proposta socialista» (núm. 672, juliol-agost 1977), en què exposava amb tota la naturalitat —i l'evidència— del món que «Catalunya, com el País Valencià o les Illes i àdhuc Catalunya del Nord pertanyen als Països Catalans. Aquest conjunt ve determinat pels vincles comuns socials, culturals i històrics que ens uneixen fins a establir el marc de la nostra comunitat nacional».

Més encara, el futur ministre socialista no es conformava amb la proposta cultural de Països Catalans i en plantejava una articulació política que fins i tot incloïa el dret a l'autodeterminació. Deixem que ens ho exposi directament ell mateix en aquell 1977 ja tan llunyà (menys per la distància temporal que per la inapel·lable involució):

Els socialistes, com totes les forces conseqüentment democràtiques, lluiten per l'establiment d'estatuts d'autonomia com un primer pas, però un pas indispensable, per l'exercici del dret a l'autodeterminació. I és des dels textos d'aquests estatuts des d'on cal plantejar, encara que no exclusivament, un conjunt de mesures unificants de les que creiem que cal destacar, cara a aquest procés unitari i divers que són els Països Catalans, les següents:

1. Ús del català en les relacions entre els tres règims estatutaris.
2. Coordinació o unificació de les polítiques lingüístiques i culturals.
3. Mancomunitat de les activitats ara esmentades o en qualsevol altre camp, deixant sempre salvada la personalitat político-administrativa de cadascun.
4. Possibilitat de l'establiment d'una federació estatutària sempre que ho expressin lliurement i per plebiscit els tres pobles.
5. Establiment entre els estats francès i espanyol amb una intervenció directa dels diversos governs autonòmics de la col·laboració en programes fonamentalment lingüístics, culturals i científics amb el Principat d'Andorra i Catalunya del Nord.

El «programa» fou progressivament abandonat a mesura que el PSC es va dissoldre dins el Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE) dels González i Guerra i els polítics catalans més representatius hi feren «carrera», per dir-ho en un argot popular allunyat del significat acadèmic del terme. La Constitució que donà lloc al règim del 78, a la qual s'adheriren fervorosament (o no, però és igual) tant el PSC com el nacionalisme del «peix al cove», no només no recollia les aspiracions federalistes i autodeterminacionistes que (ingènument?) trobàvem en escrits com l'anterior, sinó que literalment les prohibia, amb articles com el que no permet la federació entre comunitats autònomes, inclòs expressament per evitar qualsevol mena d'entesa política catalanòfona, alhora que introdueix el greuge comparatiu de permetre, no ja una federació, sinó una plena integració entre Euskadi i Navarra si així ho decideix lliurement la ciutadania d'ambdós territoris.

Si hem triat com a mostra el cas d'Ernest Lluch ha estat pel vincle fusterià que mantingué arran de la seva estada a València, com a professor de la Universitat a les acaballes del franquisme, i el posterior procés de desempallegament que dugué a terme en relació amb l'incòmode postulat fusterià, una vegada que les aspiracions polítiques personals, del tot legítimes, tenien el punt de mira posat en la Villa y Corte. Fins i tot Lluch dugué a terme una revisió del paradigma fusterià quant a la no industrialització del País Valencià, propugnada per l'assagista de Sueca, que en temps recents —cosa que resulta ben paradoxal— ha hagut d'ésser revisada (és a dir, impugnada), ja que, excepte llocs concrets (Alcoi...), parlar d'un procés industrial generalitzat al País Valencià no passa d'ésser un miratge tan desitjat com indocumentat. En tot cas, la pràctica de l'escalada en un partit de matriu espanyola com el de González i Guerra (i Bono, i Rodríguez Ibarra, i Peces Barba, i...) exigia desprendre's de l'enutjós llast fusterià, poc compatible amb el càrrec a Madrid. Certament, però, no feia falta el to agressiu que va fer servir l'economista, més propi de qui s'ha de fer perdonar pecats que són més que venials que de la saludable discrepància acadèmica o metodològica.

A partir d'aquests paràmetres —i d'alguns més— podem entendre com l'articulació política entre totes les terres catalanes ha perdut la pistonada que va tenir en aquells anys d'il·lusions i esperances frustrades. Frustrades perquè potser hom va oblidar que el «nou» règim «democràtic» no era ni tan nou (com el cap de l'estat, que era hereu de la dictadura anterior) ni tan democràtic (qui discrepi d'aquest últim aspecte, hauria d'explicar en quins llimbs es troben ara mateix la separació de poders del suposat estat de dret i veritablement m'agradaria que algú ho intentàs perquè seria grotescament divertit). Durant uns calorosos dies del mes d'agost de 1968 va tenir lloc al poble de s'Arracó, a Mallorca, una trobada clandestina d'un parell de dotzenes de persones per tal d'articular el futur dels Països Catalans, a tots els nivells (cultural, econòmic, polític...) després de la mort del dictador. Fuster hi va assistir, per bé que amb el seu escepticisme habitual. Però hi fou present. Hi havia d'assistir, perquè la trobada, que prescindia del tot del marc espanyol, no podia ser més fusteriana. Ha estat un episodi gairebé ignorat, en bona part perquè les conseqüències futures no foren tan transcendents com hom hauria desitjat. Amb tot, tingué un efecte immediat balsàmic, estimulant, sobretot entre l'oposició antifranquista de to catalanista a Mallorca. Era el primer encontre d'aquesta magnitud que es feia a Mallorca, no només després de la fatídica guerra, sinó en tota la seva història. I va sortir rodó, si tenim em compte que la Guàrdia Civil encara deu cercar els subversius. De fet, durant els dies del contuberni, la Benemèrita, advertida que quelcom es cuinava a l'illa, escorcollà els racons del puig de Randa (situat a uns seixanta quilòmetres de s'Arracó, que a Austràlia seria una distància minúscula però a Mallorca és una enormitat) esperant trobar la comitiva reunida en algun dels tres santuaris existents a la muntanya. El puig randí era el mateix on segles enrere Ramon Llull havia rebut una «il·luminació» que, certament, els agents estaven ben lluny de posseir: sens dubte, el seu déu no va ésser tan clarividenc com el lul·lià... (La qüestió no deixa de recordar unes certes urnes, però deixem-ho aquí per tal de no desviar-nos.) La trobada, com a tal, va ésser un èxit perquè en aquelles condicions no era fàcil (era ben difícil!) reunir clandestinament durant uns quants dies un contingent nombrós de persones arribades de diferents indrets de Catalunya, el País Valencià, Mallorca i Menorca sense que l'autoritat (in)competent en sabés treure trellat. Si més no va servir per estimular durant una temporada l'estat anímic del cercle catalanista de Mallorca, l'autoestima del qual s'enfilà pels núvols. I això, en aquells moments tan difícils, tenia un valor incalculable. Tot plegat és un altre vector que cal situar en la nòmina fusteriana. També sorgí de l'encontre el desig, ben fusterià, per cert, d'estendre l'ús del terme *Països Catalans*, d'atorgar-li normalitat, de fer-lo present dins la societat, una circumstància que, certament, es va posar en pràctica, fins i tot mitjançant la divulgació del mapa editat per Joan Ballester i Canals (un fet que portà l'editor a la presó) i que

Fuster va considerar la iniciativa més important a l'hora de difondre la idea de Països Catalans.

En clau ja actual, quina és a hores d'ara la viabilitat dels Països Catalans imaginats per Fuster? Allà on més ha reeixit és en l'àmbit cultural. L'Any Fuster —com fa uns anys, el 2016, l'Any Lull— en són exemples diàfans, per parlar només de les efemèrides lligades als nostres grans homenots. Com a projecte polític ara mateix és inviable, cal ser realistes, per molt que ens pugui pesar a l'ànima el realisme. A curt termini segurament el cavall de batalla més transcendent és el de la supervivència de la llengua, que a Mallorca mateix es passeja per la corda de l'equilibrista. I és que si la llengua s'ensorra, podem plegar. Per això hom no acaba d'entendre que a hores d'ara una part del nacionalisme polític actual (específicament: el nacionalisme defensiu oposat al nacionalisme espanyol agressiu) i del sobiranisme no incloguin la llengua com a element prioritari. Tots en sabem el motiu: per allò d'ampliar la base. Cosa que està molt bé, ampliar la base. Però sense la llengua correm el risc de trobar-nos sense base, o amb una base gens diferenciada de l'altra, l'espanyola, i, per tant... En fi, ho deix aquí perquè no som un analista polític i, per tant, no vull immiscir-me més enllà del que pertoca a qualsevol ciutadà preocupat per una realitat lingüística que ens diu que numèricament cada vegada hi ha —gràcies sobretot a l'escola— més conciutadans que co-neixen i entenen el català, però proporcionalment cada dia que passa som menys els qui l'usam quotidianament. Què passarà quan aquest percentatge se situï per dessota del mínim poblacional que els sociolingüistes assignen a una llengua per garantir-ne la supervivència?

Una altra pregunta obligada: quina vigència té avui dia Fuster a les Balears? Als antifusterians d'arreu (i de mallorquins n'hi ha de conspicus, com Valentí Puig) i, fins i tot, revisionistes diversos, terceres vies (sempre fracassades), etc., cal recordar-los que el fet de commemorar, ara mateix, la simple existència de l'escriptor de Sueca ja ens indica que no som precisament davant un fòssil. Com ho puguin ésser —per citar només dos noms als quals Fuster dedicà pàgines de memorable agudesa— Miguel de Unamuno i Claudio Sánchez Albornoz. Més fòssil el primer, segurament, ja que Don Claudio continua essent un autor reverenciadíssim i tothora li reten homenatges, a pesar d'haver manufacturat les pàgines més al·lucinades que s'han escrit a la Pell de Brau sobre l'origen i l'essència espanyoles —això sí, redactades amb una desimboltura i un domini de la llengua castellana que ja voldria tenir qualsevol Pérez Reverte. Concretant-ho al cas insular, la vigència de Fuster continua essent la mateixa de fa més de mig segle: «pensar-nos», com deia encara més enrere Jaume Vicens Vives. Josep Melià ho assajà amb *Els mallorquins* i se'n sortí. L'enyorat Andreu Murillo, a Menorca, en va escriure unes pàgines que romangueren inèdites, segurament pendents de la versió final, i que fins ara mateix no hem conegut (i que en el moment d'escriure aques-

tes línies es troben en procés d'edició). La diferència entre Fuster i Melià, quant al públic receptor, era que el primer, conscient que la «burguesia» valenciana ja feia qualque segle i tot que havia abdicat de qualsevol compromís amb el país, pensava en joves universitaris que poguessin redreçar aquella societat panxacontenta (en permanent «somnolència digestiva», com deia l'escriptor) mentre que Melià adreçava la reflexió no a la nova burgesia illenca sorgida arran del *boom* turístic (hotelers, constructors, promotors, tota mena d'adeptes al negoci immobiliari i especuladors diversos), a la qual no considerava preparada per captar el missatge, sinó a la generació següent, la dels fills, a qui els estudis havien de conferir un sentit de país. Malauradament per a tots (també per a ells) no ha estat així i el seu compromís amb la terra que habiten (més enllà de la geografia, que per cert continuen malmenant com els progenitors) és inexistent, excepcions a banda. Que els «nostres» burgesos no vulguin retrobar-se amb els ancestres catalans no deixa d'ésser un drama que ens perjudica a uns i altres, però no semblen o no volen adonar-se'n. De fet, ja els va bé així.

Un últim aspecte que hem d'atribuir a l'haver fusterià (i a altres circumstàncies que he intentat explicar al meu llibre *Fuster i els mallorquins. El debat identitari a la Mallorca tardofranquista*, 2022) és l'insospitat clima de debat entorn de la qüestió identitària que tingué lloc a Mallorca durant tota la dècada dels seixanta i primers compassos dels setanta del segle passat. Una de les conseqüències ha estat el nombre ingent de monografies i estudis de tota mena sobre aspectes històrics, geogràfics, sociològics, etc., que se n'han derivat sobre la realitat insular. Per contra, però, els exercicis d'interpretació han estat pocs. Aquí abunden els treballs curulls de notes a peu de pàgina i, massa sovint, de redacció ampullosa, d'aquella que espanta la clientela llegidora. Per contra, la síntesi i la reflexió assagística en línia fusteriana, que tant ha proliferat al País Valencià, no ha tingut l'extensió desitjable: a l'espai balear sembla que l'assaig és un gènere poc valorat. Òbviament, el dèficit no és imputable a Fuster sinó tot el contrari: hom no acaba d'entendre'n els motius. Potser perquè, dins el gremi, hom ha llegit ben poc a Fuster... (A vegades hom té la impressió que el gremi escriu molt però llegeix poc.)

També hauríem de parlar, dins l'estricta àmbit historiogràfic, i en concret el medievalista, d'una trista versió illenca, tardana, del blaverisme valencià. El paradigma en va ser un historiador castellonenc establert a Mallorca a la dècada dels quaranta: Álvaro Santamaría. A partir dels anys vuitanta, Don Álvaro va assumir el rol negacionista d'aquell Antonio Ubieto que durant la Transició havia fet mans i mànigues per esborrar la petja catalana en la història del País Valencià, inclosa la negació de la realitat lingüística. Les abjectes tesis ubietistes foren seguides, evidentment corregides i augmentades, com sol passar en aquests casos, per un Santamaría que a les dècades anteriors, mentre feia d'historiador *stricto sensu*, havia reiterat ara i adés l'origen i el fonament català de la societat mallorquina derivada

de la conquesta de 1229. Però quan va observar que la catalanitat històrica (inofensiva, fins i tot per al franquisme, mentre no anàs més enllà de l'aspecte historicista) esdevenia una arma d'informació massiva i de reivindicació política després de l'ominosa dictadura posà tota la carn a la graella per negar allò que ell mateix havia escrit i reiterat (la pràctica no deixa de recordar la d'aquells Xavier Casp i Miquel Adlert, estrictes valencians giracasaques, per bé que al contrari de Don Álvaro provenien del catalanisme). I així com Ubieto va tenir continuació a través de persones com María de los Desamparados Cabanes Pecourt i la colla de tesis doctorals llegides per valencians a la Universitat de Saragossa sobre mossàrabs i mossàrab valencians (evidentment, desvinculats de qualsevol catalanitat), a Mallorca el pàl·lid reflex el tenim als nostres dies a través d'un altre catedràtic, Román Piña Homs, avui escorat cap a un anticatalanisme que abans no practica-va, dedicat també a cercar arrels baleàriques remotes i continuïtats ancestrals que emmascaren el vincle català. De la mateixa manera que al País Valencià la reacció antifusteriana a la premsa escrita va tenir els portaestendards en diaris com *Las Provincias* i periodistes com José Ombuena i María Consuelo Reyna, a Mallorca trobam l'equivalent en un Antonio Alemany esdevingut l'altaveu mediàtic (en realitat, el braç armat) de Don Álvaro, a través del seu diari de nom diversificat. Però, en fi, tot això és un altre tema, la música gens celestial del qual no resulta precisament aliena a l'avatar fusterià.

En tot cas, de Fuster hi ha perennitats inevitables, pesi a qui pesi. L'assagista ens va ensenyar, amb la contundència que pertocava, que tots els qui parlam català som els mateixos, encara que la història (millor dit, la història que ens han venut i, sobretot, amagat) a vegades faci que no ho sembli. Sense Fuster, Catalunya, el País Valencià i les Balears serien uns altres països, o un altre país, almenys amb algunes característiques diferents. Després del suecà, els Països Catalans ja no es pensaren de la mateixa manera. Els crítics, com Valentí Puig, no tenen més remei que tenir-lo en compte. Igual que la gent que hi està directament en contra. Joan Fuster fa trenta anys que va abandonar el segle, com deien els medievals, i seixanta que va publicar *Nosaltres, els valencians*. I en seguim parlant. I en parlam malgrat els intents, a dreta i esquerra, per silenciar-lo. Que és pitjor que menystenir-lo, que també. Però condemnar algú al silenci és fer-lo desaparèixer del mapa, com si no hagués existit mai. Atacar-lo és fer-lo reviure contínuament, com fa l'il·lustre mallorquí suara citat. Les terceres vies, el revisionisme i altres herbes són una altra manera de fer-lo present. La vigència dels seus escrits és que molts dels raonaments fusterians, cinquanta, seixanta i més anys després d'ésser escrits, dissortadament continuen en vigor.